

Jacob van Maerlants bewerking van het *Secretum secretorum*

door

Jozef BRAMS

1. MAERLANT EN HET *SECRETUM SECRETORUM*

In de titel van deze voordracht ligt de klemtoon niet bepaald op Jacob van Maerlant. Als leek in het domein van de Middelnederlandse letterkunde heb ik weinig nieuws te vertellen over deze "vader der Dietsche dichteren algader" (naar het woord van Jan van Boendale). Maar het omvangrijke werk van onze meest productieve middeleeuwse dichter illustreert op treffende wijze hoe bepaalde segmenten van de toenmalige wetenschap vanuit de geleerdentaal naar de volkstaal werden overgebracht. Ik wil mij beperken tot een enkel voorbeeld van een "geleerd" werk dat door Jacob van Maerlant in het Nederlands werd bewerkt, namelijk het *Secretum secretorum*.

De twaalfde eeuw is een tijdperk dat wordt omschreven als een renaissance van de antieke wijsheid. Een van de belangrijke verwezenlijkingen van deze periode is de herontdekking van de geschriften van Aristoteles, die systematisch in het Latijn werden vertaald. Het liefst wou men voor de studie van deze teksten over Grieks-Latijnse vertalingen beschikken, omdat die zeer letterlijk het oorspronkelijke Grieks weergeven, maar vaak waren Arabische vertalingen van deze werken, die soms nog over de omweg van het Syrisch tot stand zijn gekomen, meer toegankelijk dan de Griekse originelen. Zo werden ook deze Arabische vertalingen op hun beurt met veel ijver in het Latijn vertaald en sommige van deze teksten vonden, evengoed als de Grieks-Latijnse vertalingen, hun weg naar het programma van de opkomende universiteiten.

Gezien het immense succes van Aristoteles is het niet verwonderlijk dat er zich tussen deze vertalingen ook heel wat pseudo-Aristotelische teksten bevonden. Het *Secretum secretorum* is een van die talrijke geschriften die in de Middeleeuwen onder de naam van Aristoteles hebben gecirculeerd, maar die helemaal niet van zijn hand zijn. De twee bewaarde Latijnse versies van deze tekst gaan elk terug tot een Arabisch origineel, dat wellicht steunde op

o.m. Griekse bronnen, maar deze laatste zijn zeker van latere datum dan de werken van Aristoteles. Toch zijn beide Latijnse versies samen genomen in veel meer handschriften bewaard gebleven dan de Latijnse vertaling van om het even welk Aristotelisch of pseudo-Aristotelisch traktaat: als we de gedeeltelijke tekstgetuigen meetellen, zijn het er meer dan 600¹. Nemen we bovendien in aanmerking dat het *Secretum secretorum* in haast alle Europese volkstalen vertaald is, dan kunnen we gerust van het populairste boek van de Middeleeuwen spreken².

Het *Secretum secretorum* heeft een tamelijk heterogene inhoud: enerzijds kan men het beschouwen als een soort vorstenspiegel in de vorm van een brief, die Aristoteles op hoge leeftijd aan zijn voormalige leerling Alexander de Grote zou hebben geschreven; anderzijds is het een tamelijk hybride *Summa* van de pseudo-wetenschappen die sinds de late oudheid met de naam van Aristoteles verbonden werden³. Het heeft bovendien in de loop van zijn geschiedenis verschillende bewerkingen ondergaan. Zowel in de Arabische als in de Latijnse teksttraditie onderscheidt men hoofdzakelijk twee versies van ongelijke lengte. De oudste Latijnse vertaling werd door Johannes Hispalensis (of Hispaniensis) rond het midden van de twaalfde eeuw in Toledo gemaakt en is verwant met de kortere Arabische versie. De meer uitvoerige tekst ligt aan de basis van de Latijnse vertaling die dateert van de dertiende eeuw en die wordt toegeschreven aan een zekere Philippus Tripolitanus, die men verder niet met zekerheid kan identificeren. Deze vertaling is wellicht ontstaan in de jaren 1220-1230 en heeft een veel groter succes gekend dan de vroegere versie⁴. Zij ligt ook aan de basis van Maerlants bewerking.

Men neemt aan dat Maerlant een Dietse versie van het *Secretum secretorum* maakte voor de jonge prins Floris V van Holland naar

1. Cf. C.B. SCHMITT - D. KNOX, *Pseudo-Aristoteles Latinus. A Guide to Latin Works Falsely Attributed to Aristotle Before 1500*, London, 1985, p. 3 en 54-75 (Warburg Institute Surveys and Texts XII). Voor een overzicht over de stand van het onderzoek kan verwezen worden naar *Pseudo-Aristotle. The "Secret of Secrets". Sources and Influences*. Ed. W.F. RYAN - C.B. SCHMITT, London, 1982 (Warburg Institute Surveys IX).

2. L. THORNDIKE, *A History of Magic and Experimental Science During the First Thirteen Centuries of Our Era*, II, New York, 1943 (derde druk), p. 267.

3. Cf. M. GRIGNASCHI, "L'origine et les métamorphoses du 'Sirr-al-'asrâr' (*Secretum secretorum*)", *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge*, 43 (1976), p. 7-112, bijzonder p. 10.

4. Cf. ID., "La diffusion du 'Secretum secretorum' (*Sirr-al-'asrâr*) dans l'Europe occidentale", *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge*, 47 (1980), p. 7-70, bijzonder p. 24-25.

aanleiding van diens twaalfde verjaardag in 1266. Op die leeftijd kon hij namelijk officieel beginnen te regeren. Voor die tijd leefde Floris te Voorne onder de voogdij van Albrecht van Voorne, waar Maerlant hem kan hebben ontmoet. We lezen namelijk in de aanhef van het gedicht (verzen 8-14):

Nu ontfaet dit, lieve neve,
Van mi, Jacoppe van Merlant,
Wat ic in Latine vant:
Hoe Aristotiles ende gheen ander
Sinen jonghere Alexander
Leerde die werelt berechten
Ende jeghen die sonden vechten, ...

Dit citaat is, evenals de volgende, ontleend aan de laatste kritische uitgave van Maerlants bewerking, die van A.A. Verdenius⁵. Deze editie, die in volle oorlogstijd (eerste wereldoorlog !) werd voorgedragen als "academisch proefschrift ter verkrijging van den graad van doctor in de Nederlandse Letteren aan de universiteit van Amsterdam", is meesterlijk en tot dusver ongeëvenaard. De inleiding tot dit werk, evenals de aantekeningen in de marge bij de tekst-uitgave zelf, bewijzen nog altijd uitstekende diensten om inzicht te krijgen niet enkel in Maerlants bewerking, maar ook in de Arabische en de Latijnse traditie.

Wil men het onderzoek vooruit helpen dan zal eerst meer duidelijkheid moeten ontstaan over de onoverzichtelijke Latijnse tekstoverlevering⁶. Een kritische editie van het *Secretum secretorum* bestaat nog steeds niet⁷. In dit opzicht is het werk blijkbaar slachtoffer van zijn vroegere populariteit: er zijn veel te veel handschriften en te veel onderling verschillende redacties. Intussen is wel aandacht gewijd aan de gecommenterde editie die Roger Bacon van de vertaling van Philippus Tripolitanus heeft gemaakt: de tekst werd gepubliceerd in de *Opera* van deze Engelse filosoof⁸ en geniet

5. A.A. VERDENIUS, *Jacob van Maerlant's Heimelijkheid der Heimelijkheden, opnieuw naar de handschriften uitgegeven en van inleiding en aantekeningen voorzien*, Amsterdam, 1917, p. 116.

6. P. BERENDRECHT, *Proeven van bekwaamheid. Jacob van Maerlant en de omgang met zijn Latijnse bronnen*, Amsterdam, 1996, p. 9 (Nederlandse literatuur en cultuur in de middeleeuwen XIV).

7. Een gedeeltelijke uitgave is te vinden in R. FOERSTER, *De Aristotelis quae feruntur secretis secretorum*, Kiliae, 1888, p. 3-17 (Physiognomonica) en 34-41 (drie proœmia), en in *Scriptores physiognomonici graeci et latini*, rec. R. FOERSTER, Vol. II, Lipsiae, 1893, p. 181-222 (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana).

8. *Secretum secretorum cum glossis et notulis. Tractatus brevis et utilis ad declarandum quedam obscure dicta Fratris Rogeri*, ed. R. STEELE. *Accedunt Versio Anglicana ex Arabico*, ed.

een zekere belangstelling⁹. Maar het uitpluizen van de menigvuldige versies in het Arabisch, het Latijn en de verschillende volkstalen is nog een reusachtige taak: zolang het kluwen niet is ontrafeld, is een vergelijking tussen het gedicht van Maerlant en zijn bron een hachelijke onderneming.

Als basis van vergelijking heeft A.A. Verdenius een druk uit 1520 gebruikt. Ikzelf heb codex 479 van de Brugse Stadsbibliotheek benut, steunend op een suggestie van P. Berendrecht¹⁰, volgens wie dit handschrift mogelijk in handen van Maerlant is geweest. Het is een vroeg-dertiende-eeuws manuscript uit de Duinenabdij dat behalve het *Secretum secretorum* o.m. de door onze dichter gekende *Disciplina clericalis* van Petrus Alfonsi bevat¹¹. Mijn hoop op bevestiging van het vermoeden van Berendrecht werd evenwel vrij vlug de bodem ingeslagen: ik vond verschillende passages waarin fouten van het Brugse handschrift door Maerlant worden vermeden¹².

Toch is de versie van dit handschrift veruit te verkiezen boven de gepubliceerde editie van Bacon. De Engelse filosoof blijkt namelijk op een zeer eigenzinnige manier met de tekst te zijn omgesprongen. Hij noemt het werk ook met de titel *Liber decem scienciarum*. Maar zelf heeft hij de Latijnse tekst, die volgens het voorwoord van de vertaler (fol. 1ra1-1va6 in de Brugse codex) tien traktaten beslaat, in vier delen verdeeld. Ook de ordening en de titels van de kapitels schijnt hij op een eigengereide manier te hebben aangepast. Het weze opgemerkt dat het Brugse handschrift, zoals blijkbaar veel handschriften van de Latijnse vertaling, geen indeling in traktaten kent: de inhoudstafel (fol. 1va6-vb14) vermeldt enkel een reeks van 84 subtitels, die in het verloop van de tekst dan nog slechts gedeeltelijk als rubriek worden ingevoegd.

A.S. FULTON, *Versio Vetusta Anglo-Normanica*, Oxford, 1920, p. xxiii (Opera hactenus inedita Rogeri Baconi [sic] V).

9. Cf. S.J. WILLIAMS, "Roger Bacon and His Edition of the Pseudo-Aristotelian *Secretum secretorum*", *Speculum. A Journal of Medieval Studies*, 69 (1994), p. 57-73.

10. o.c., p. 209.

11. Cf. G. TOURNOY, "De Latijnse Artur en de Nederlanden", in *Arturus Rex*, vol. I: *Catalogus. Koning Artur en de Nederlanden. La matière de Bretagne et les anciens Pays-Bas*. Edd. W. VERBEKE, J. JANSSENS, M. SMEYERS, Leuven, 1987, p. 145-188, bijzonder 180-182 (*Mediaevalia Lovaniensia*, Series I/Studia, XVI).

12. Zie verder, p. 189, nota 16; 192; 193, nota 18.

2. INHOUD VAN HET *SECRETUM SECRETORUM*

Vanwaar die intrigerende titel *Secretum secretorum* ? Hij is duidelijk van Semitische oorsprong, en herinnert aan andere bekende spreekwijzen als "ijdelheid der ijdelheden", "canticum canticorum", "door alle eeuwen der eeuwen", enz. Het is een typische uitdrukkingwijze die een intensivering van het bedoelde begrip inhoudt. Volgens het voorwoord van de vertaler geeft de auteur van het werk, namelijk Aristoteles, ermee te kennen dat hij het geheim van sommige wetenschappen gaat onthullen, maar uitsluitend ter intentie van degenen die waardig genoeg zijn om het te vernemen; daarom zal hij erover spreken in beelden en bij middel van raadselachtige voorbeelden en tekens: hij vertrouwt erop dat Alexander de woorden van zijn vroegere leraar juist zal begrijpen.

A.A. Verdenius heeft aan het werk de titel meegegeven waarmee het nu meestal wordt aangeduid, namelijk *Heimelijkheid der heimelikheden*. Nochtans luidt het in de aanhef van het gedicht (verzen 23-24, ed. Verdenius p. 116):

Dese bouc es in Latine gheseit
Die hemelijchede der hemelijcheit.

En aan het slot (verzen 2157-2158, p. 187):

Hier endt die bouc, die es gheseit
Heimelichede der heimelijcheit.

Behalve het voorwoord van de vertaler telt het werk nog drie prologen: (1) een *prologus cuiusdam doctoris in commendatione Aristotilis*, (2) een proloog van de Arabische vertaler, en (3) een inleiding van Aristoteles. Volgens de tweede proloog is de vertaler Yahyâ ibn al-Bitrîq, die het bewuste geschrift van Aristoteles gevonden zou hebben en het van het Grieks in het Syrisch, en van het Syrisch in het Arabisch zou hebben vertaald. A.A. Verdenius gelooft dit verhaal niet en meent aan te kunnen tonen dat het *Secretum secretorum* van Arabische oorsprong is. De voornaamste bron van het werk is volgens hem de encyclopedie van de zogenaamde "Zuivere Broeders", een religieus-filosofische vereniging die in de tweede helft van de tiende eeuw in Basra (in het huidige Irak) ontstaan is en zich van daaruit over het gehele gebied van de Islam heeft verspreid¹³.

13. o.c., p. 27-39; cf. F. DIETERICI, *Die Lehre von der Weltseele bei den Arabern im X. Jahrhundert*, Leipzig, 1872, Repr. Nachdr. Hildesheim, 1969, p. 15-17 (Die Philosophie bei den Arabern im X. Jahrhundert n. Chr., Gesamtdarstellung und Quellenwerke, VIII).

Laten we nu, geholpen door de studie van A.A. Verdenius, een overzicht geven van de inhoud van het werk¹⁴. Traktaat I behandelt de eigenschappen die een goede koning sieren, traktaat II de normen en voorschriften volgens dewelke hij zich in verschillende omstandigheden te gedragen heeft (deel I volgens Bacon). Traktaat III is een *regimen sanitatis*, een reeks voorschriften om de gezondheid te bewaren (deel II volgens Bacon).

Bacons derde deel omvat meerdere traktaten van zeer verschillende aard. Traktaat IV handelt over stenen en planten; het wordt gevolgd door een filosofische beschouwing die bij Bacon verplaatst is naar het einde van zijn derde deel. Daarin wordt de theorie uiteengezet over de invloeden van de hemellichamen op de ondermaanse gebeurtenissen. Zij luidt als volgt. Deze wereld is in substantie één, de verscheidenheid die zich erin manifesteert is slechts accidenteel. De primaire verscheidenheid die in de natuur tot stand wordt gebracht is die van de vier elementen; de verdere differentiatie in mineralen, planten en dieren, die uit de elementen zijn opgebouwd, wordt veroorzaakt door de hogere werkelijkheid die ons omgeeft. Alle ondermaanse vormen worden door de meer geestelijke sferenvormen van het firmament geregeerd: bij middel van het licht dat zij uitstralen geven de hemellichamen hun vormen door aan de ondermaanse wereld. Mineralen, planten en dieren ontstaan naargelang van de graad van "informatie" of "begiftiging met vormen" door de verschillende planeten. De vorm is eeuwig en onveranderlijk, aangezien hij afkomstig is van de eeuwige en onvergankelijke planeten; de materiële dingen daarentegen blijven niet te allen tijde dezelfde, aangezien de invloeden van de planeten voortdurend wisselen en elkaar wederzijds versterken of verzwakken. Het is dus van het grootste belang, een nauwkeurige kennis te verwerven omtrent (1) de bewegingen van de hemellichamen (astronomie), (2) de invloeden van de verschillende configuraties van de planeten (astrologie), (3) de werking van het licht (optica).

Bacons derde deel van het *Secretum secretorum* eindigt met een kapittel over talismans, waaruit blijkt dat de voorafgaande filosofische beschouwing inderdaad bij de uiteenzetting over stenen en planten aansluit.

De traktaten I, II en III schijnen nauwelijks te beantwoorden aan hetgeen de titel van het werk in uitzicht stelt, want wat daarin wordt

14. Zie ook J. BRAMS, "Mensch und Natur in der Übersetzungsarbeit Wilhelms von Moerbeke", in: *Mensch und Natur im Mittelalter*, hg. von A. ZIMMERMANN, Berlin - New York, 1992, p. 537-561, bijzonder 545-548 (Miscellanea Mediaevalia, Band 21/2).

meegedeeld is op het eerste gezicht geen geheime wetenschap die in verhullende taal is gesteld. Met traktaat IV is dat anders. Hier kondigt de auteur bij de aanvang een *secretorum maximum secretum* aan, en hij verduidelijkt onmiddellijk dat het over alchemie gaat. A.A. Verdenius heeft erop gewezen dat de herhaalde waarschuwingen over het geheime karakter van de hier meegedeelde wetenschap inderdaad veel overeenkomst vertonen met de eedformules, waardoor in de Middeleeuwen de adepten in de alchemie zich verbonden om de geheimen van die wetenschap enkel aan diegenen te openbaren die waardig waren om te worden ingewijd.

In traktaat V wordt op een totaal nieuw thema overgeschakeld, namelijk dat van de gerechtigheid als universeel ordeningsprincipe. Traktaat VI bevat een zijnsleer van Neo-Platonische inspiratie, die verwant is met die van de *Liber de causis*, eveneens een Arabische bewerking van een laat-Griekse tekst, namelijk de *Elementatio theologica* van Proclus. Deze zijnsleer kan op de volgende wijze worden samen-gevat: God heeft vooreerst de "Nous" geschapen; hieruit is de wereldziel voortgekomen en uit de wereldziel is de materie ontstaan; uit de materie ten slotte ontwikkelt zich de ruimtelijke substantie. Daarop volgt een beschrijving van de hemelsferen en van de onder-maanse lichamen met de bewegingen die kenmerkend zijn voor elk van beide regionen; zij wordt afgesloten met een beschouwing over de mens, die de ganse schepping in zich verenigt, aangezien hij uit een materieel, samengesteld lichaam en een geestelijke, enkel-voudige ziel bestaat¹⁵.

Het volgende kapittel handelt dan over de ziel, wat aanleiding geeft tot beschouwingen over de vijf zintuigen en, parallel daarmee, over de vijf informanten (*bajuli*) van de koning. De volgende kapittels bevatten verschillende raadgevingen met betrekking tot de keuze van de medewerkers (traktaat VII), het bestuur van het rijk (traktaat VIII) en de oorlogvoering (traktaat IX). Zoals de beschrijving van de kenmerken van de ideale vorst in Bacons deel I en de geneeskundige voorschriften in zijn deel II eindigen ook de aanbevelingen van deel III met een verwijzing naar het belang van de uitspraken van de astrologie op het behandelde domein.

Een kort vierde deel (traktaat X) behandelt een populair thema, dat wij nu als dat van de "lichaamstaal" zouden karakteriseren; in de (pseudo-) Aristotelische traditie heet het *Physiognomonia*, of de wetenschap van het

15. Dit kapittel, zoals ook enkele andere passages van het *Secretum secretorum*, is bijna letterlijk aan de encyclopedie van de Zuivere Broeders ontleend.

verband tussen lichamelijke kenmerken, in het bijzonder met betrekking tot de gelaatsuitdrukking, en karaktereigenschappen.

3. DE BEWERKING VAN JACOB VAN MAERLANT

Laten we nu eens nagaan wat van dit alles bij Maerlant is doorgekomen. De Vlaamse dichter heeft de tekst van zijn model sterk verkort, meestal door bepaalde tekstgedeelten weg te laten - waarbij hij de behouden stukken wel getrouw weergeeft -, in mindere mate door een eigen samenvatting te maken van de tekst. De prologen heeft hij geheel weggelaten; enkel de verzen 19-22 (p. 116) herinneren aan een passage uit de proloog van de Latijnse vertaler:

Vindire iet in, dat te prisene es,
Dat visierde Aristotiles;
Vindire oec iet onnuts inne,
Dat tijt minen dommen sinne.

Philippus schreef aan zijn opdrachtgever:

... supplicans humiliter et devote, quatinus si quid in hoc opere utile reperiatur vel acceptum, eius dono referatur qui mihi contulit gratiam transferendi et Aristotili componendi, si quid autem minus recte inveniatur vel inconvenienter propositum, hoc mee imperitie et sollicitudini reputetur potius quam malitie (ed. Foerster [1888] p. 39.17-20; cf. Hs. Brugge 479, fol. 1rb37-44).

Maerlant is niet de enige op wie deze formule indruk maakte. Citeren we ter vergelijking een tekst van die andere bekende dertiende-eeuwse Vlaamse vertaler, Willem van Moerbeke. Het is een passage uit de proloog tot de vertaling van Galenus' dieetleer *De virtute alimentorum*, opgedragen aan de arts Rosello van Arezzo:

Quem finem si in hoc opere attigi, illi gratias habeo agere qui dedit et consumare. Si autem alicui forte videatur quod ea que in hoc libro traduntur copiosius in aliis plerisque habentur exposita, et ita iudicetur superfluous labor iste, excuset me vestra instantia (Hs. Rome, Bibl. Casanatense 5055, fol. 141r).

In de eerste twee traktaten (verzen 29-286 en 287-838) blijft de dichter niet alleen angstvallig dicht bij het Latijn, maar slaat hij ook zeer weinig over. Nemen wij de aanhef van het eerste traktaat:

Reges sunt quatuor: rex largus sibi et largus subditis, et rex avarus sibi et avarus subditis, et rex avarus sibi et largus subditis, et rex largus sibi et avarus subditis (Hs. Brugge 479, fol. 2vb36-39).

Deze kurkdroke indeling wordt door Maerlant als volgt op rijm gezet (verzen 29-38, p. 117):

Aristotiles seit na sijn visieren:
 Lansheren sijn van viere manieren:
 Sulc es milde van goeder maten
 Hem ende sinen ondersaten;
 Sulc es in so swaer een strec,
 Dat hi hem enten sinen es vrec;
 Sulc here hem nauwe beset,
 Ende es den sinen milder bet;
 Sulc es oec hem selven goed,
 Die sinen volke al onrecht doet.

Bij het einde van traktaat II wordt de astrologie verdedigd tegen de opwerping als zou de positie van de hemellichamen moeilijk te bepalen zijn:

Ne adhibeas fidem dictis insipientium, illi qui dicunt scientiam planetarum tam difficilem esse quod nemo ad illam poterit pervenire. Isti nesciunt quid dicunt, quia apud potentiam intellectus nichil est difficile, et cuncta sunt stabilia in via rationis (Hs. Brugge 479, fol. 6rb18-24).

Jacob geeft deze passage als volgt weer (verzen 792-798, p. 142):

Ne laet di niet also verwerren,
 Dattu volghes den gonen naer,
 Die segghen: "const van sterren es swaer,
 Ende diere ne can niemen ghenaken."
 Sine weten wat si maken,
 Want ghene dinc es hem te swaer,
 Die van sinne es wijs ende claer.

De tekst van het *regimen sanitatis* (verzen 839-1450) begint aldus:

Nunc vero prius <tibi> tradere volo doctrinam medicinalem et quedam secreta que tibi sufficiunt in conservatione sanitatis, <ut> non indigeas aliquo medico, quia conservatio sanitatis melior est et preciosior omni medicina, et [ut] valde tibi sunt necessaria ad regimen huius mundi (Hs. Brugge 479, fol. 6va30-36)¹⁶.

16. De tekst van het Brugse handschrift is hier blijkbaar corrupt: het voegwoord *ut* is van zijn plaats geraakt. Ik volg de versie van Bacon *ut non indigeas aliquo medico ..., et valde tibi sunt necessaria*, die ook Maerlant gelezen moet hebben. Tevens stond in zijn model waarschijnlijk het voornaamwoord *tibi*, dat bij Bacon voorkomt maar in het Brugse handschrift ontbreekt. Dat Maerlant deze codex niet als bron gebruikt kan hebben blijkt nog duidelijker uit een passage die verder besproken wordt; cf. p. 192.

Maerlant begint als volgt (verzen 841-850, p. 143-144):

Nu verstaet wel, ghi lansheren,
 Wat Aristotiles hier bi wille leren:
 Hoe die mensce in alre stont
 Sinen lechame sal houden ghesont,
 Dat men gheens meesters hebbe noot;
 Want hets wijsheit noch also groot
 Leven sonder evels pine,
 Dan es enigherande medicine.
 Ghesonde es grote nuttelikede
 Die werelt te berechtene mede.

Van hier af begint Maerlant sterk te verkorten. Een uitzondering vormt de tekst over de vier seizoenen, die telkens een verschillend dieet vereisen. Hier volgt de dichter weer vrij getrouw zijn model, zij het eerder in de passages die hem tot frisse natuurtafereeltjes inspireren:

Ver tunc incipit quando sol ingreditur arietis signum, tunc est initium veris, et durat per nonaginta tres dies et xxiii horas et quartam partem unius hore, hoc est a decimo die exeunte marcio usque ad xxiii vel xxxiii diem iunii. Et hoc tempore nox et dies adequantur in suis regionibus, dulcescit corpus¹⁷, virescit aer, sufflant venti, dissolvuntur nives, currunt torrentes inter montes nivosos. Scaturizant fontes, extolluntur humiditates ad summitates arborum et capita ramorum. Semina surgunt, segetes crescunt. Virent prata, pulcrifiunt et colorantur flores. Induuntur novis floribus arbores. Ornantur terre graminibus, generantur animalia, parantur pascua, cuncta resumunt vires. Cantant aves, resonat philomena, recipit tellus integra totum ornamentum et pulcritudinem suam ut sit sicut sponsa pulcherrima, sponsa iuvenula, parata monilibus, ornata variis coloribus ut appareat hominibus in festo nuptiali (Hs. Brugge 479, fol. 8rb31-va7).

Maerlant dicht als volgt (verzen 1062-1082, p. 151-152):

Die lentin beghinnet al dare,
 Daer in Marte der sonnen ganc
 Dach ende nacht maect even lanc.
 Dan verniewet lijf ende lucht;
 Die winde vlieghe hare vlucht;
 Die sne verdoyet altemale;
 Beken lopen in den dale;
 Die fonteynen warden ghehier;
 Men siet up waerd clemmen hier

17. Bacon leest *tempus* i.p.v. *corpus*.

Dat sap in die bome droghe;
 Coren dat ward groene int oghe;
 Die mersche werden vro;
 Bloemen toghen hem also;
 Beesten bringhen hare vrucht;
 Vogle singhen in die lucht:
 Lewerken ende nachtegale
 Singhen dan scoene ende wale;
 Die eerde die vercierd hare al,
 Als die brout, die comen sal
 Te manne, ende hare parerd,
 Ende dat huwelijc begherd.

De vergelijking van de vier seizoenen met de vier leeftijden van de vrouw is een geliefd thema. Als het zomer is (verzen 1111-1114, p. 153),

Dan ward die werelt als die brout,
 Die hare vulwassen toghet al ut,
 Ende met vruchte al vul laden,
 Als diet al wille beraden.

Of in het Latijn:

et fit mundus quasi sponsa corpore completa, etate perfecta, calore inflammata (Hs. Brugge 479, fol. 8va33-34).

Van de 25 volgende kapitels met nuttige raadgevingen in verband met voeding en gezondheid geeft Maerlant er nog twaalf min of meer verkort weer en laat de overige helemaal weg. Hier nog een voorbeeld, dat toont dat het niet enkel om eten en lichaamsverzorging gaat:

et multo melius ac utilius, si cum hac dispositione contingat habere gaudium et leticiam, et rationem, et gloriam, et honorem, et de inimicis victoriam, et spem atque fiduciam in plepe sua, et in lusionibus delectari, et facies pulcras aspicere, et libros delectabiles intueri, audire vel legere, cum dilectis ridere, cantus suavissimos et delectabiles audire, vestimentis optimis et varietate tinctis indui, et unguentis ungi temporibus congruis (Hs. Brugge 479, fol. 9rb2-11).

Maerlants raad is de volgende (verzen 1237-1246, p. 157-158):

Als diere wel help toe,
 Datmen si van herten vroe,
 Ende verneemt lieve maren,
 Ende men hopet om welvaren,
 Ende men brinct soeten sanc te voren;
 Ende men moet dan geesten horen,

Die genouchlicj sijn int vertellen,
 Ende lachen dan met goeden ghesellen;
 Ende men cleder draghet an,
 Die ghenouchghelijc sijn den man.

Kort daarna volgt een passage waaruit blijkt dat Maerlant niet het Brugse handschrift kan hebben gebruikt voor zijn versie van het *Secretum secretorum*. In vier opeenvolgende kapittels worden de kwalen van de vier lichaamsdelen en de daarbij horende behandeling besproken, namelijk die van het hoofd, de borst, de ogen en de testikels. Elk kapittel wordt op stereotiepe wijze ingeleid: "Corpus dividitur in quatuor partes; prima pars est caput ... Pectus est secunda pars ... Oculi sunt tertia pars corporis ... Testiculi sunt quarta pars corporis". Het Brugse handschrift mist hier op opvallende wijze het derde kapittel (fol. 9va15). Toch geeft Maerlant het begin van dit kapittel vrij getrouw weer. Dit luidt volgens de versie van Bacon:

Oculi sunt tertia pars corporis. Oportet autem ipsum qui laborat in conservando sanitatem oculorum, ut tueatur eos a pulvere, fumo, aeribus egredientibus ab equalitate in caliditate et frigiditate, et a ventis malis. Non assiduet intueri rem unam a qua non avertat, nec inspiciat multum res subtiles, vitet multitudinem fletus et coitus et multitudinem implecionis potus et cibi, et precipue potuum et ciborum vaporem grossum ad capud emittencium, sicut porrorum caulium et cervisie, nec dormiat super replecionem (ed. Steele p. 84.25-85.6).

Maerlant drukt deze passage op de volgende wijze uit (1297-1310, p. 159-160):

Tarde let dat sijn die oghen.
 Die moet men te wachtene poghen
 Jeghen stof ende jeghen rooc,
 Ende jeghen coude ende hitte oec;
 Jeghen quade winde droghe;
 Ende hem te wachtene poghe,
 Dat hi niet nerenstelijke langhe
 Sine siene in ene dinc ne hanghe;
 Noch niene sie ene langhe wile
 Up clene dinc ende up subtile;
 Ende wachte hem van over spele,
 Ende van weenne te vele;
 Van overdranke, van overate;
 Van groever spisen, van ommate.

Traktaat IV over stenen en planten met zijn door Bacon verplaatste filosofische uiteenzetting slaat Maerlant eveneens over en hij behandelt onmiddellijk het thema van de gerechtigheid (traktaat

V; verzen 1451-1540). Van traktaat VI slaat hij weer het filosofische gedeelte over en hij belandt bij de vergelijking tussen de vijf zintuigen en de vijf raadgevers van de landsheer (1541-1594). Maar hij is minder en minder geneigd het Latijnse model getrouw te volgen. Wanneer hij hierin verschillende voorbeelden vindt van de uitmuntendheid van het getal vijf zegt hij samenvattend (1555-1556, p. 168):

Ende vele dinghen mochtic bescriven,
Die al omme gaen met viven.

Traktaat VII over de medewerkers van de koning (1595-2090) boeit hem weer. Hij vertelt uitvoerig de stichtelijke verhalen die hij in zijn voorbeeld vindt, zoals dat van de weverszoon, de twee koningszonen, de oosterse wijze en de jood, en hij gaat in op de passage waarin wordt aangetoond dat de mens, als microcosmos, alle eigenschappen van de dieren in zich verenigt (1893-1904, p. 179):

Als die huusduve tam ende sochte,
Die men belghen niet doen mochte;
Fel na des lewen maniere,
Alsoe die tortelduve goedertiere;
Simpel na des lams aerd,
Scalc recht na den vos Reinaerd;
Ghelijc der ree vint menne snel,
Traech als die bere vindmenne wel;
Reine naden elpendiere,
Luxurieuus na des ezels maniere;
Overhorich als den naen,
Ende als die kemel onderdaen;

Of in het Latijn:

pius ut turtur, maliciosus ut leena, privatus et domesticus ut columba.
Versipellis et dolosus ut vulpis, simplex et mitis ut agnus, velox et
agilis ut capriolus, tardus et piger ut ursus, preciosus et carus ut
elephas. Vilis et stolidus ut asinus, rebellis ut parvus rex, obediens et
humilis ut <...> pavo¹⁸ (Hs. Brugge 479, fol. 17vb25-32).

In traktaat VIII (verzen 2091-2156) begint Maerlant zeer te verkorten; de tweede helft van het Latijnse betoog is nog nauwelijks te herkennen. En vrij plots wordt het gedicht afgebroken, met

18. Zowel het Brugse handschrift als Bacon hebben hier blijkbaar een omissie: de pauw kan moeilijk als een toonbeeld van gehoorzaamheid en nederigheid worden beschouwd. Maerlant kende wellicht nog de correcte tekst, tenzij het vers *Ende als die kemel onderdaen* een conjectuur van de dichter is.

weglating van de beide laatste traktaten. A.A. Verdenius heeft de indruk dat Maerlant haast had het werk af te krijgen: ook de plotselinge, onverwachte slotregels (2157-2158), die hoger reeds werden vermeld, zouden die indruk wekken. Hij oppert de mening dat het werk klaar moest zijn omdat de troonsbestijging van de jonge Floris V nakende was¹⁹. Ook Pater Van Mierlo is het opgevallen dat Maerlant haast schijnt te hebben gehad om met de *Heimelijchede der Heimelijcheit* gedaan te maken. Maar hij denkt dat de dichter het werk ook niet erg op prijs stelde en dat hij daarom, na in het begin tamelijk getrouw te hebben vertaald, daarna enkel nog uittreksels heeft gegeven en er ten slotte een haastig einde aan heeft gemaakt. "Laten we zelfs hopen", zegt Van Mierlo, "dat hij er over 't algemeen niet erg mede instemde"²⁰.

Dit laatste schijnt overdreven. Dat het dichtwerk nogal abrupt afbreekt, is niet te miskennen, maar dat de weglatingen van Maerlant enkel te verklaren zouden zijn door toenemend tijdsgebrek of groeiende wrevel, lijkt mij een sterke vereenvoudiging. *Heimelijchede der Heimelijcheit* is geen vertaling, maar een dichterlijke bewerking van wat wij nu een populair-wetenschappelijk boek zouden noemen; het lijkt niet erg zinvol, zich uit te sloven om bijvoorbeeld de bepaling van het tijdstip van het begin van de lente op vers gezet te krijgen. Maerlant behoudt zich als dichter het recht voor, eigenmachtig met de tekst van zijn model om te springen. Bovendien heeft hij zich tot doel gesteld, een praktische morele handleiding op te stellen voor de landsheer, en bij uitbreiding voor de gewone burger. Al te speculatieve of esoterische passages vinden daarin geen plaats. De oorspronkelijke betekenis van het *Secretum secretorum* is op die wijze wel verloren gegaan, maar ook in zijn sterk beknotte vorm bevatte het werk heel wat wijsheid die het lezerspubliek van Maerlant kon bekoren.

19. o.c., p. 103-104.

20. J. VAN MIERLO, *Jacob van Maerlant. Zijn leven - zijn werken - zijn betekenis*, Turnhout, 1946, p. 46 (Koninklijke Vlaamsche Academie voor Taal- & Letterkunde, Reeks III, nr 25).